

CẤU TRÚC LOẠI MỤC TỪ “THẦN THOẠI TỘC NGƯỜI” TRONG TỪ ĐIỂN BÁCH KHOA THẦN THOẠI VIỆT NAM

HOÀNG THỊ THÊM *

Tóm tắt: Bài viết trình bày cấu trúc vi mô của loại mục từ “thần thoại tộc người” trong công trình *Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam*. Trong đó đề cập đến khái niệm về từ điển bách khoa, thần thoại và hướng tiếp cận trong nghiên cứu biên soạn mục từ. Bên cạnh đó, bài viết còn biên soạn một mục từ mẫu để minh chứng cho nội dung tri thức của loại mục từ này.

Từ khóa: Thần thoại, tộc người, mục từ, từ điển bách khoa.

Abstract: The article presents the microstructure of the type of entry “ethnic myths” in the *Encyclopedic Dictionary of Vietnamese Mythology*. The concepts of encyclopedic dictionary, mythology and the approach to researching to compile entries are mentioned. Moreover, compilation of a sample entry is also presented in the article to prove the knowledge contents of this type of entry.

Keywords: Mythology, ethnicity, entry, encyclopedic dictionary.

1. Mở đầu

Thần thoại ra đời đã lý giải các hiện tượng tự nhiên, nguồn gốc thế giới và đời sống của người thời cổ. Mỗi dân tộc mang đậm hình thái thần thoại riêng và các yếu tố thần thoại ấy tô thêm vào nền văn học cổ Việt Nam. Thần thoại tộc người là những câu chuyện kể

mang tính tưởng tượng của người xưa, thể hiện nguồn gốc và bản sắc văn hóa riêng của từng dân tộc. Các mục từ về “thần thoại tộc người” là những mục từ quan trọng trong công trình *Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam*. Vì vậy, việc xây dựng cấu trúc cho loại mục từ này là cần thiết. Bài viết đưa ra mô hình cấu trúc của loại mục từ “thần thoại tộc người” và biên soạn mục từ mẫu để làm cơ sở cho việc triển khai biên soạn loại mục từ này trong công trình *Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam*.

2. Khái niệm và hướng tiếp cận

Từ điển bách khoa là một trong những loại sách mang tính tri thức, đem đến cho độc giả những kiến thức tổng hợp về nhiều lĩnh vực trong cuộc sống. Đối tượng là đông đảo các bạn đọc, song chủ yếu dành cho những người có trình độ trung học trở lên. Vì mang tính tri thức nên hình thức và nội dung mục từ trong từ điển bách khoa phải có tính hệ thống, cấu trúc chặt chẽ, trật tự sắp xếp thống nhất để người đọc dễ hiểu, nắm bắt thông tin cần tìm một cách nhanh gọn. Điều này phụ thuộc vào cấu trúc vi mô của mục từ.

* ThS - Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam; Email: themviolet@gmail.com

Về khái niệm thần thoại: thuật ngữ “thần thoại” xuất phát từ “mythos” trong tiếng Hy Lạp cổ đại. Đây là một thuật ngữ khoa học. Tuy nhiên, các nhà thần thoại học chưa có sự thống nhất nội hàm khái niệm đối với thuật ngữ này. Các nhà thần thoại học Châu Âu, Châu Mỹ, Châu Á,... đã đưa ra hàng trăm định nghĩa liên quan đến thần thoại. Ngay ở nước ta, khái niệm này cũng chưa có sự thống nhất.

Theo tác giả Nguyễn Đồng Chi trong cuốn *Lược khảo về thần thoại Việt Nam* đưa ra định nghĩa như sau: “Thần thoại là một loại truyện cổ tích. Trong các truyện cổ tích có thể chia làm hai thứ: một thứ nội dung hoàn toàn nói về người hoặc về vật mà ta có thể gọi là nhân thoại, vật thoại, trong đó không có sức thần phép tiên len vào; một thứ trái lại, bao hàm ít nhiều chất hoang đường quái đản. Thần thoại thuộc về thứ sau” [2, tr.9]. Hoang đường ở đây không phải là loại truyện hoàn toàn kể những yêu ma quỷ quái mà ta có thể gọi là yêu thoại hay ma thoại, cũng không phải là những truyện nói về tôn giáo, tức là tiên thoại hay phật thoại. Như cái tên của nó, thần thoại là sự tích về các thần.

Theo định nghĩa trong công trình *Từ điển bách khoa Việt Nam*: thần thoại là “chuyện hoang đường, tưởng tượng về những lực lượng siêu nhân (thần thánh, ma quỷ,...) dưới hình thức nghệ thuật tượng trưng và hình ảnh - cảm tính, phản ánh những hiện tượng của giới tự nhiên và đời sống xã hội. Ở những giai đoạn đầu của lịch sử loài người chứa đựng những yếu tố tri thức về hiện thực, pha trộn với các quan niệm nghệ thuật, đạo đức, tôn giáo. Đặc biệt phổ biến là những chuyện về sự hình thành và tiến hóa của thế giới muôn loài, của Mặt Trời, Mặt Trăng,... Thần thoại là một yếu tố không tách rời của mọi tôn giáo.

Thần thoại biểu hiện trình độ chưa phát triển của tri thức, của lực lượng sản xuất và các mối quan hệ xã hội. Khi tri thức và tư duy loài người phát triển thì thần thoại suy thoái và nhường chỗ cho triết học. Thần thoại trong hình thức những truyện truyền miệng dân gian là một kho tàng văn hóa quý báu của mỗi dân tộc” [3, tr.182]. Như vậy, thần thoại được hiểu là những câu chuyện hoang đường, không có thật, kể về thần thánh, ma quỷ, phản ánh tự nhiên và đời sống xã hội người nguyên thủy. Thần thoại gắn liền với nghệ thuật, đạo đức, tôn giáo.

Trong công trình này, chúng tôi quan niệm: “thần thoại là những truyện kể dân gian kể về các vị thần có liên hệ với nguồn gốc vũ trụ, nguồn gốc các hiện tượng tự nhiên, nguồn gốc loài người và muôn loài; các nhân vật anh hùng sáng tạo văn hóa, chinh phục tự nhiên. Thần thoại phản ánh quan niệm cổ xưa của loài người về tự nhiên, xã hội và con người” [1, tr.49]. Như vậy, có thể hiểu, thần thoại là thể loại tự sự dân gian, kể về sự tích các vị thần sáng tạo ra thế giới tự nhiên và văn hóa. Thần thoại phản ánh nhận thức, cách hình dung của người thời cổ về nguồn gốc của thế giới và đời sống con người. Thần thoại do con người tưởng tượng ra theo quy luật tiến hóa loài người. Thần thoại gắn liền với sinh hoạt văn hóa tâm linh của cộng đồng, nó thậm chí còn gắn với vận mệnh của từng con người, gia đình, dòng họ và cả tộc người. Thần thoại còn gắn liền với nghi lễ thờ cúng, âm nhạc, ca vũ,... Theo quy luật phổ biến, thần thoại chủ yếu ra đời trong xã hội cộng đồng nguyên thủy, vào những thời kỳ xa xưa của các xã hội trước khi có giai cấp. Thần thoại phản ánh một cách kỳ diệu nhận thức về vũ trụ, về công cuộc đấu tranh thiên nhiên, sinh hoạt xã hội và tư duy xã hội ở các tộc người anh em từ thời cổ sơ. Ở

các dân tộc ít người, thần thoại không chỉ đóng vai trò phản ánh thụ động sinh hoạt và tư duy xã hội. Hơn thế nữa, nó còn đóng vai trò tích cực của một loại hình thái ý thức, thực hiện chức năng của một loại sinh hoạt văn hóa tinh thần. Thần thoại các dân tộc ít người biểu dương và khẳng định những thành tựu văn hóa do con người sáng tạo ra trong buổi đầu và góp phần củng cố các quan hệ xã hội ở các tộc người anh em trong thời kỳ xa xưa ấy. Có thể nói, thần thoại tộc người đóng vai trò quan trọng trong nền văn hóa Việt Nam, xứng đáng trở thành đơn vị mục từ mang tính tri thức bách khoa trong công trình *Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam*.

Về hướng tiếp cận, chúng tôi tiếp cận từ hướng từ điển học, gồm từ điển học lý thuyết và từ điển học thực hành. Bên cạnh đó còn tiếp cận từ hướng nghiên cứu liên ngành như: văn hóa học, văn học, sử học, dân tộc học, sinh thái học nhân văn, triết học, tâm lý học, khu vực học,... nhằm làm rõ cấu trúc của loại mục từ “thần thoại tộc người” trong công trình *Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam*.

3. Cấu trúc loại mục từ “thần thoại tộc người”

Trên cơ sở tham khảo các mục từ về thần thoại trong các công trình từ điển thần thoại, từ điển bách khoa thần thoại và bách khoa thư thần thoại trên thế giới đã được xuất bản, chúng tôi đưa ra cấu trúc vi mô của loại mục từ “thần thoại tộc người” trong công trình *Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam* như sau:

- Tên mục từ: tên thần thoại tộc người (ví dụ: Thần thoại người Thái, Thần thoại người Mường, Thần thoại người Tày, Thần thoại người Dao, Thần thoại người H'mông,...);

- Định nghĩa: Trình bày về nội hàm khái

niệm thần thoại tộc người;

- Khái lược về tộc người (dân số, địa bàn cư trú, ngôn ngữ, văn hóa, xã hội,...);

- Các chủ đề thần thoại tộc người: thần thoại về nguồn gốc loài người và muôn loài; thần thoại giải thích nguồn gốc vũ trụ và tự nhiên; thần thoại về anh hùng chinh phục thiên nhiên;... Trong đó, trình bày nội dung các tác phẩm thần thoại theo chủ đề nhằm làm rõ thần thoại của từng tộc người.

- Tên người biên soạn.

- Tài liệu tham khảo.

Trong bài viết này, chúng tôi trình bày một mục từ mẫu nhằm minh họa cho mô hình cấu trúc trên:

THẦN THOẠI NGƯỜI CƠ TU

Người Cơ Tu, cg. Ca Tu, Ka Tu, Kha Tu, K' Tu, Gao, Cao, Hạ, Phương, Ca - Tang, là dân tộc thiểu số sống ở miền Trung Việt Nam và hạ Lào, tập trung chủ yếu ở miền núi phía Tây huyện Phú Lộc và Tây Nam huyện A Lưới, tỉnh Thừa Thiên Huế. Những người sống ở vùng cao được gọi là Cơ-tu Đriu, ở vùng giữa là Cơ-tu Cha lâu và vùng thấp là Cơ-tu Nal. Tiếng nói của họ thuộc nhóm ngôn ngữ Môn-Khmer trong ngữ hệ Nam Á. Theo Số liệu điều tra 53 dân tộc thiểu số (ngày 01.4.2019), dân tộc Cơ Tu tại Việt Nam có khoảng trên 74.173 người. Thần thoại người Cơ Tu gồm hai chủ đề chính là kể về nguồn gốc loài người và chinh phục tự nhiên.

Thần thoại giải thích nguồn gốc loài người

Trong thần thoại người Cơ Tu có truyện *Nguồn gốc loài người* kể rằng: Ngày xưa, người khôn ngoan nên giữ quyền cai quản tất cả rừng núi sông suối và muôn thú. Bỗng một hôm từ trên đỉnh núi phía Tây, có một ngọn lửa phun ngược lên trời, kéo theo một mạch nước đỏ ngầu gào reo như thác đổ, tạo ra nạn đại hồng thủy khủng khiếp. Nhà cửa, cây cối bị thiêu hủy, muôn thú bị chết chóc, còn loài người bị

lửa đốt cháy hoặc dòng nước nhấn chìm. Sau nạn đại hồng thủy, mặt đất chỉ còn sót lại một vài giống thú biết bay như chim muông, biết bơi như cá, cua,... Loài người chỉ còn có một cô gái nhờ leo lên ngọn cây trên đỉnh núi cao mà thoát được.

Cô gái vô cùng sợ hãi, sống lang thang hết rừng này đồi nọ, tìm quả cây sót lại mà ăn, khát thì vục nước mà uống. Sau một thời gian, cô gái bỗng mang thai và sinh được một trai, một gái mình đầy lông lá.

Ngày qua tháng lại, hai đứa bé đã lớn. Một bữa, người con trai vào rừng lượm trái cây, chẳng may mắc phải bẫy của sóc, bị đám thú xúm nhau vào nhổ lông, chỉ trừ lông ở đầu, ở nách, ở mắt,... Nhổ xong, chúng quay lại hỏi nhau xem “con vật kỳ lạ” này là con gì nhưng không con nào biết. Chúng tìm hỏi ông ốc (loài sống sót sau nạn đại hồng thủy). Ông ốc nhìn thấy “con vật” mắc bẫy thì sợ quá kêu lên “Manuch” (loài người) rồi bỏ chạy. Chàng trai thấy đám thú bỏ chạy thì bỏ chạy về nhà.

Khi bà mẹ qua đời, hai anh em đã khôn lớn. Thế gian chỉ có hai anh em nên họ đành phải lấy nhau, sinh ra con cháu mỗi ngày một đông đúc. Ở trên rừng chật quá, họ bèn kéo nhau xuống đồng bằng ở. Từ đó hình thành các dân tộc có tiếng nói khác nhau. Người Cơ Tu ở trên núi, người Kinh ở dưới xuôi.

Trong tác phẩm thần thoại *Nguồn gốc người Cơ Tu* lại kể rằng: ngày xưa, trời sập, loài người chết hết, chỉ còn một người con gái và một con chó. Người phụ nữ và con chó sinh ra một đứa con trai. Một hôm, người mẹ nấu cơm, bảo đứa con mang ra rẫy cho bố ăn. Đứa con ra rẫy chỉ thấy con chó ăn đùm cơm nên đập chết con chó. Trên thế gian chỉ còn lại hai mẹ con. Hai mẹ con đi mãi không thấy ai để làm vợ làm chồng. Khoảng hai, ba năm sau thì họ gặp lại và lấy nhau, sinh ra loài người.

Truyện khác kể rằng, ngày xưa, có một người đàn ông và một con chó cái sống chung

với nhau, họ đẻ ra bốn người con, hai trai, hai gái. Họ bèn chia nhau hai người lên rừng, hai người xuống biển. Sau này, những người anh em này lấy nhau, thành vợ thành chồng. Người Cơ Tu chính là con cháu của cặp vợ chồng ở trên rừng.

Người Cơ Tu còn có truyện truyền rằng, thuở xưa, có một con vật cắt một khối thành 12 miếng, bỏ vào trong một quả bầu, bịt kín lại và thả xuống sông. Qua mấy ngày đêm nước sông không chảy nữa. Từ trong quả bầu nở ra 12 con người, gồm sáu trai, sáu gái. Họ là anh em ruột nên không được lấy nhau, phải chia nhau sáu người lên rừng, sáu người xuống biển. Những người xuống biển trở thành người Kinh, những người lên rừng trở thành người Cơ Tu.

Truyện *Loài người và muôn vật* kể rằng: Con người sinh ra sau loài vật, sống ẩn trong hang đá, lùm cây và chỉ biết ăn hoa quả. Một hôm, do mắc bẫy của loài vật mà con người biết về mình và bắt đầu bắt chước loài vật làm nhiều thứ để tồn tại trong cuộc sống.

Thần thoại chinh phục thiên nhiên

Truyện *Tầm Mò Zòi* kể rằng, trong làng, phía vực Chừ có một tảng đá khổng lồ, linh thiêng, nằm giữa dòng suối. Tinh tiết thần thoại cho thấy tảng đá ấy linh thiêng là vì đó chính là vị thần, luôn biết lắng nghe, giúp đỡ dân lành. Khi thấy người dân kêu cứu, vị thần đều xuất hiện và cho lời khuyên để làm điều tốt. Một hôm, dân làng cuối vực Chừ chuyên đi ăn cướp của cải, vật chất của làng khác đã đến vực Chừ. Người dân vực Chừ rất hoang mang, lo sợ và đã đến xin vị thần đá khổng lồ có tên là ông Zòi hay Tầm Mò Zòi giúp đỡ. Bọn cướp hung dữ từ trước đến giờ không biết sợ ai nhưng khi thấy ông Zòi xuất hiện với dáng vóc khổng lồ đã hoang mang và làm theo lời đề nghị của ông và mang trả lại của cải cho dân làng vực Chừ. Trưởng làng của bọn cướp rất tức giận sau một số lần tìm cách đến cướp của không thành và không tin rằng lại thua ông Zòi, đến thách thức và đã bị ông Zòi hất xị hơi một cái đã biến mất.

Với khả năng này ông Zoi còn trị được nhiều kẻ tham lam, độc ác khác định lợi dụng ông nhưng đều không thành.

HOÀNG THỊ THÈM

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Nguyễn Văn Dũng, “Nghĩ về vòng đời của người Cơ Tu”, Tạp chí *Văn hóa Nghệ thuật*, số 385, tháng 7/2016.
2. Nguyễn Văn Mạnh, “Biến đổi nghi lễ vòng đời người của các dân tộc thiểu số Tà Ôi, Cơ Tu, Bru - Vân Kiều ở Bắc Trung Bộ hiện nay”, Tạp chí *Khoa học xã hội miền Trung*, số 2(18), 2012.
3. Trần Nguyễn Khánh Phong, *Chàng Phụ nữ Nà (Truyện cổ Tà Ôi, Cơ Tu)*, Nxb. Thuận Hóa, Thừa Thiên Huế, 2006.
4. Trần Nguyễn Khánh Phong, *Văn học dân gian Dân tộc Cơ Tu*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2015.
5. Viện Dân tộc học, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam, *Các dân tộc ít người ở Việt Nam (các tỉnh phía Nam)*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2014.

4. Kết luận

Việc tiến hành nghiên cứu và xây dựng mô hình cấu trúc loại mục từ “thần thoại tộc người” và biên soạn mục từ mẫu trong công trình *Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam* đã cung cấp cơ sở về lý thuyết và thực tiễn biên soạn loại mục từ này. Đây là một trong những khâu đoạn quan trọng trong việc tiến hành công trình tra cứu nói chung và công trình *Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam* nói

riêng. Việc nêu các khái niệm, trình bày hướng tiếp cận, đưa ra mô hình cấu trúc mục từ và biên soạn mục từ mẫu giúp độc giả thấy rõ hơn về quy trình biên soạn công trình này. Những thông tin trên sẽ giúp cho người đọc có thể tiếp nhận được những tri thức về thần thoại tộc người một cách nhanh gọn, đầy đủ và chính xác về thần thoại các tộc người ở nước ta.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Nguyễn Huy Bình, “Cơ sở lý luận và thực tiễn biên soạn công trình Từ điển bách khoa Thần thoại Việt Nam”, *Từ điển học và Bách khoa thư*, số 2, 2022.
- [2] Nguyễn Đồng Chi, *Lược khảo về thần thoại Việt Nam*, Nxb. Ban nghiên cứu Văn Sử Địa, Hà Nội, 1956.
- [3] Hội đồng Quốc gia chỉ đạo Biên soạn Từ điển bách khoa Việt Nam, *Từ điển bách khoa Việt Nam*, tập 4, Nxb. Từ điển bách khoa, Hà Nội, 2005.
- [4] Đỗ Như Túy, Mai Văn Tấn, *Truyện cổ Vân Kiều, Cơ Tu*, Nxb. Hội Nhà văn, Hà Nội, 2018.
- [5] Tư liệu Phòng Văn học dân gian, *Truyện cổ Việt Nam*, Nxb. Kim Đồng, Hà Nội, 1982.
- [6] Đặng Nghiêm Vạn, *Truyện cổ các dân tộc ít người Việt Nam*, Tập II, Nxb. Văn học, Hà Nội, 1994.
- [7] Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam, *Từ điển học và bách khoa thư Việt Nam: Lý luận và thực tiễn*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2020.